ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟ ΓΕΛΙΟ

Αφέντρα Γ. Μουτζάλη
Αρχαιολόγος

Γιατί ο κόσμος είν' δενδρί, και μεις τ' οπωρικό του,
κι ο Χάρος, που είν' ο τρυγητής, μαζώνει τον καρπό του.
Δίστιχο από την Ήπειρο

Το καρναβάλι είναι μια παραδοσιακή γιορτή, αγροτικής προέλευσης, όπου κυριαρχεί το χοντρό, αμφίσημο, λαϊκό γέλιο. Η αμφισημία αποτελεί δομικό στοιχείο της καρναβαλικής παράδοσης. Το καρναβάλι είναι μια γιορτή του σώματος, του φαγοποτιού, του έρωτα και του θανάτου, της κοιλιάς και του πρωκτού. Το σώμα, το γυμνό και το ντυμένο, χωρίζει –πραγματικά και συμβολικά– εποχές και περιοχές, θρησκείες, τάξεις και ηλικίες. Η καρναβαλική γιορτή ενώνει τους ανθρώπους, που συμμετέχουν σ' αυτήν και οικοδομεί έναν κόσμο από την ανάποδη, κατ' αντιστροφήν, όπου ο ζητιάνος γίνεται βασιλιάς, ο καντηλανάφτης πάπας, όπου τα ποντίκια τρώνε τη γάτα, ο λύκος φυλάει τα πρόβατα, τα ψάρια ψαρεύουν τον ψαρά και οι γυναίκες προστάζουν, καταπιέζουν και δέρνουν τους άνδρες.

Το καρναβάλι[1] παραπέμπει σε κάθε παραδοσιακή γιορτή, που περιλαμβάνει στο τελετουργικό της μεταμφιέσεις, μάσκες,[2] προσωπιδοφόρους, δρώμενα, όπως το κάψιμο ενός ανδρείκελου, η εκθρόνιση του παλιού και η ενθρόνιση του νέου, συνήθειες που αντιστρέφουν την κανονική τάξη των πραγμάτων και δημιουργούν έναν κόσμο από την

1. Peter Bruegel, «Η μάχη Καρνάβαλου και Σαρακοστής», 1559. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum.

2. Μασκοφόρος από τη Σκύρο.

ανάποδη, αναπαραστάσεις γάμου-θανάτου-νεκρανάστασης, όπου το σώμα αναγεννάται, όπως σε πανάρχαιες τελετές, καθώς και σε πολλά μαγικά παραμύθια. Τέτοια έθιμα χαρακτηρίζουν πολλές γιορτές της αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και των νεότερων χρόνων, όπως: Διονύσια, Ανθεστήρια, Λήναια, Θεσμοφόρια, Κρόνια, γιορτές του Ερμή στην Κρήτη, Βακχανάλια, Σατουρνάλια, Λιμπεράλια και Λουπερκάλια των Ρωμαίων, βυζαντινές Καλένδες, νεοελληνικά δρώμενα, όπως οι Μωμόγεροι, το λαϊκό παραδοσιακό θέατρο του Πόντου, που παίζεται το Δωδεκαήμερο, τα Μπουμπουσάρια της Σιά-

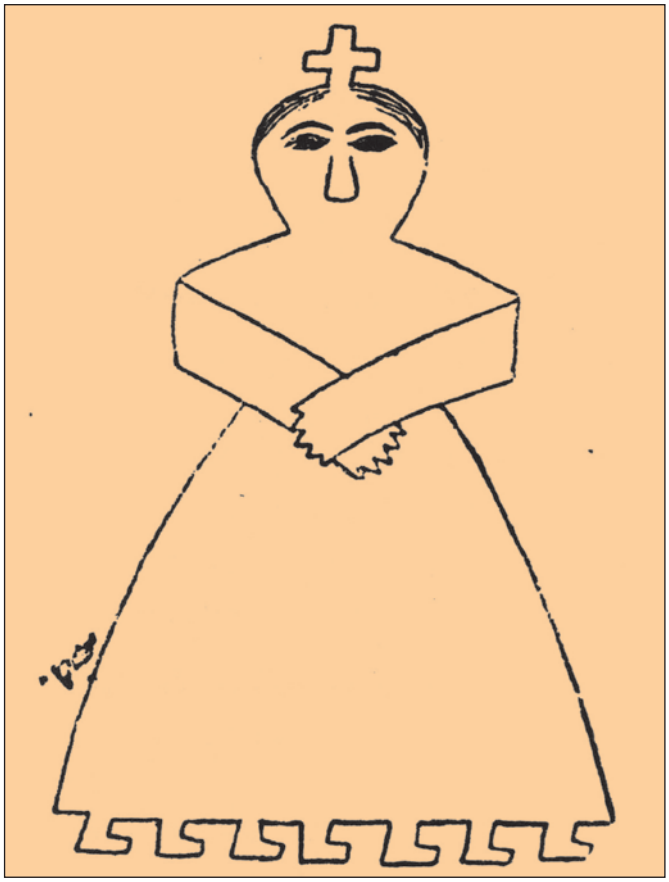

3. Η κυρα-Σαρακοστή σε λαϊκό σχέδιο. Δεν έχει στόμα, επειδή είναι όλο νηστεία. Τα χέρια της είναι σταυρωμένα για τις προσευχές. Έχει 7 πόδια, που συμβολίζουν τις 7 εβδομάδες της. Κάθε Σάββατο κόβουν κι ένα πόδι. Το τελευταίο πόδι το κόβουν το Μεγάλο Σάββατο και το βάζουν μέσα σ' ένα ξερό σύκο ή σ' ένα καρύδι, κι όποιος το βρει, του φέρνει γούρι.

τιστας και τα θεσσαλικά Ρογκατσάρια, ή αποκριάτικα έθιμα, όπως: ο Φανός στην Κοζάνη, ο βλάχικος γάμος στη Θήβα, ο γάμος του Καραγκιόζη στη Γονούσα Κορινθίας, ο γαϊδουρόγαμος στην Πάτρα, ο Καλόγερος και ο Χούχουτος στη Θράκη και η γιορτή των τρελών στη μεσαιωνική Δύση. Διαβατήρια αγροτικά έθιμα του Δωδεκαημέρου και της άνοιξης, σε

4. Μάσκα με διογκωμένη μύτη και στόμα ανοιχτό.

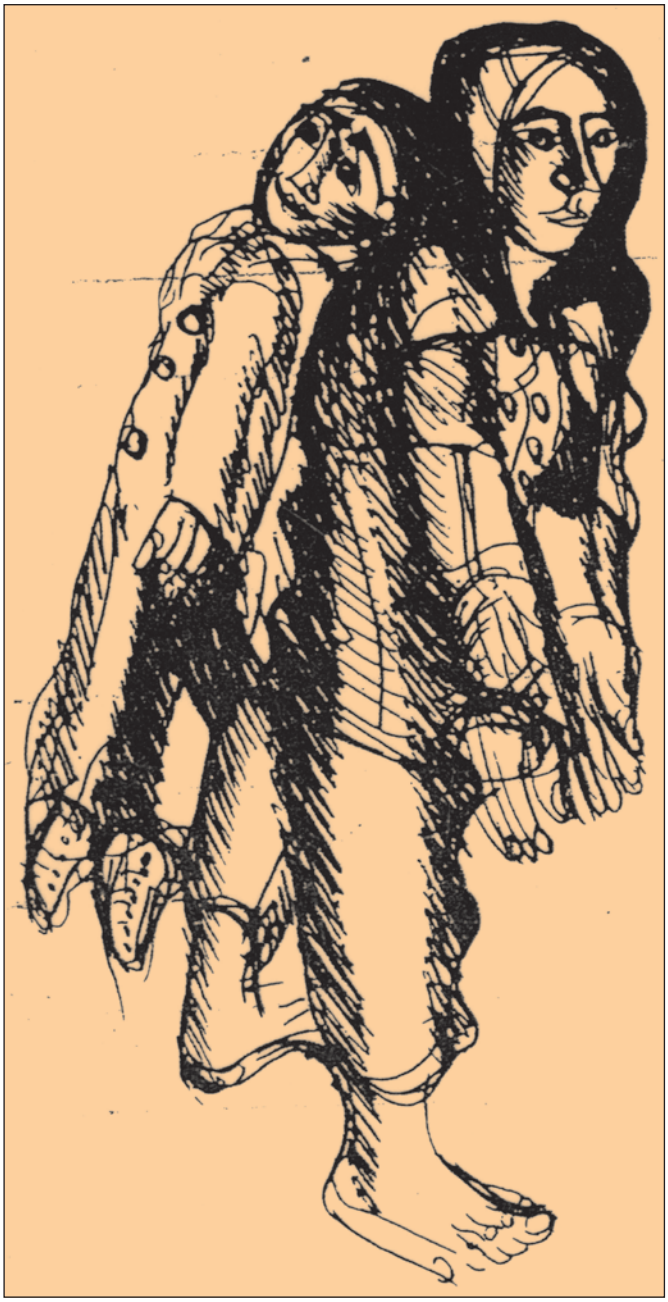

5. Το Δίκωλον από τους «Μωμόγερους», τα ποντιακά καρναβαλικά δρώμενα του Δωδεκαημέρου. Το Δίκωλον κουβαλάει μονίμως στη ράχη του το σώμα του νεκρού αδελφού του, σχηματίζοντας έτσι μια διπλή φιγούρα, με δύο οπίσθια, ένα του ζωντανού κι ένα του πεθαμένου.

ολόκληρο τον ευρωπαϊκό, μεσογειακό και βαλκανικό χώρο, το Πουρίμ των Εβραίων ή το Μπαϊράμι των Μουσουλμάνων και οι γιορτές του χειμώνα στην αρχαία Κίνα, όπου οι άνδρες πάλευαν με τις γυναίκες για να αρπάξουν οι μεν τα ρούχα των δε.

Το καρναβάλι[3] είναι μια λαϊκή γιορτή, όπου όλοι γελούν με όλα και με όλους. Το καρναβάλι, που στον χριστιανικό κόσμο σημαίνει επανάληψη της κρεοφαγίας και της σεξουαλικής δραστηριότητας, χειραφετεί τους ανθρώπους, που εκδηλώνονται με τη σάτιρα, την αθυροστομία, τις ακατάσχετες βωμολοχίες και το γέλιο. Το γέλιο είχε αρχικά έναν ιερό, τελετουργικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται από αρκετούς μύθους και εορταστικά έθιμα της αρχαιότητας. Αφυπνίζει μια ερωτική, γονιμική και «αναστάσιμη» δύναμη, την οποία υμνεί η απαγορευτική για τα αστικά ήθη αθυροστομία της αγροτικής αποκριάς. Ας θυμηθούμε τις άσεμνες χειρονομίες και τις υβριστικές αισχρολογίες που αντάλλασσαν –εντελώς νόμιμα– οι γυναίκες στα Θεσμοφόρια, ή τα περίφημα ρωμαϊκά Λουπερκάλια, όπου ο ιερέας άγγιζε με το ματωμένο μαχαίρι της θυσίας το μέτωπο δύο νέων αγοριών, που έπρεπε την ίδια στιγμή να σκάσουν στα γέλια. Στην ίδια γιορτή οι Luperques, τα γυμνά δηλαδή παλικάρια, χτυπούσαν τους περαστικούς και προπαντός τις γυναίκες, για να τις κάνουν, καθώς πίστευαν τότε, γόνιμες. Τον Μεσαίωνα το γέλιο είναι καθολικό, γελοιοποιεί δηλαδή όλες τις πλευρές της ζωής και του κόσμου. Το μεσαιωνικό γέλιο οικοδομεί τον δικό του κόσμο απέναντι στον επίσημο κόσμο, τη δική του εκκλησία απέναντι στην επίσημη εκκλησία, το δικό του κράτος απέναντι στο επίσημο κράτος. Το λαϊκό γέλιο είναι αμφίσημο, δεν είναι δηλαδή μόνο χλευασμός και σάτιρα, αλλά εκφράζει ταυτοχρόνως κάτι θετικό, που εμπνέει αγαλλίαση και αισιοδοξία. Το λαϊκό γέλιο της καρναβαλικής γιορτής εκθρονίζει αλλά και ενθρονίζει, καταλύει αλλά και οικοδομεί, υποβιβάζει αλλά και ανυψώνει, σκοτώνει αλλά και ανασταίνει. Στη λαϊκή γιορτή, το γενικό ξεφάντωμα, όπου όλοι γελούν με όλα και με όλους, ακόμα και με τον εαυτό τους, κυριαρχεί το γέλιο. Η εορταστική φύση ενός τέτοιου γέλιου ερμηνεύει και τον αδιάρρηκτο δεσμό του με την ελευθερία. Σε όλες τις εποχές, το γέλιο παρέμενε πάντα το όπλο της ελευθερίας στα χέρια του λαού.

Το καρναβάλι αντικαθιστά τη σοβαρότητα με το γέλιο, τον ασκητισμό με τον ηδονισμό, την κραιπάλη και την άκαμπτη επισημότητα με την άκρα οικειότητα. Στο καρναβάλι ο καθένας ξαναγίνεται αυτός που ήταν πριν από χιλιάδες χρόνια και ξεχνά αυτό που θα είναι αύριο ή, όπως γράφει ο Μπαχτίν, το καρναβάλι γιορτάζει την αλλαγή, την ίδια τη διαδικασία, όχι εκείνο που αλλάζει. Το καρναβάλι στον χριστιανικό κόσμο συμπίπτει με την ελληνική Αποκριά και είναι μια κινητή γιορτή που τελείται σε ολόκληρη την προβιομηχανική Ευρώπη, πριν από τη μεγάλη Σαρακοστή, σημαδεύοντας το τέλος του χειμώνα μ' ένα οργιαστικό ξέσπασμα, το οποίο προετοιμάζει τον ερχομό της άνοιξης, την ευφορία της γης, τη γονιμότητα ζώων και ανθρώπων. Γιορτή που στοιχειοθετείται από ποικίλες τελετουργικές πράξεις, όπως διάφοροι καθαρμοί, έξωση δαιμόνων, άναμμα πυράς, δρώμενα όπως η στέψη και η καθαίρεση ενός πλασματικού βασιλιά, ο πόλεμος Καρνάβαλου και Σαρακοστής, το κάψιμο ενός ανδρείκελου, που αναπαριστά το χειμώνα, τον παλιό χρόνο ή τον απερχόμενο Καρνάβαλο. Αναπαραστάσεις της γενετήσιας πράξης, του έρωτα, του θανάτου και της νεκρανάστασης, παρωδίες του γάμου και της κηδείας, γλέντια και πλουσιοπάροχα συμπόσια, όπου κυριαρχούν η μέθη, η αθυροστομία και οι ξέφρενοι χοροί και –φυσικά– μεταμφιέσεις και πομπές προσωπιδοφόρων. Ο πό-

λεμος του Καρνάβαλου εναντίον της Σαρακοστής, της κρεοφαγίας εναντίον την νηστείας, της αφθονίας εναντίον της λιτότητας, του αισθησιασμού εναντίον της εγκράτειας, της ελευθεριότητας του γέλιου εναντίον της θρησκοληψίας, συμβολίζει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην εκκλησία και το λαό. Η βλοσυρή, στεγνή και αποστεωμένη μορφή της Σαρακοστής ενσαρκώνει το πρόσωπο της Εκκλησίας, ενώ το πρόσωπο του λαού ταυτίζεται με την ανέμελη, πληθωρική και παχύσαρκη μορφή του Καρνάβαλου.

Οι Καλένδες, μια γιορτή του Δωδεκαημέρου, είναι ουσιαστικά το καρναβάλι των Βυζαντινών. Τόσο στις βυζαντινές Καλένδες, όσο και στα ρωμαϊκά Σατουρνάλια υπάρχουν τα κοινά σημεία της εξίσωσης δούλων και αφεντάδων, όπως και της εκλογής κάποιου βασιλιά, δηλαδή «τελετές αντιστροφής», που υπάρχουν σε αρχαία ελληνικά πανηγύρια προς τιμήν διαφόρων θεών, ή στην ανοιξιάτικη γιορτή της αγάπης Holĩ στην Ινδία, όπου η υποταγμένη γυναίκα παίζει το ρόλο του αυταρχικού συζύγου, ο υπηρέτης του αφέντη, οι νέοι

6. Αγροτικά καρναβάλια Σλοβενίας. Μασκαράς μεταμφιεσμένος σε ξεδοντιασμένη και καμπούρα γριά –τη χρονιά που φεύγει– κουβαλάει στη ράχη του ένα καλάθι, από το οποίο ξεπροβάλλει ένα νέο αγόρι, που συμβολίζει το νέον έτος. Το παλιό σώμα περιέχει το νέο.

τους γέρους προεστούς. Κατά τους μέσους χρόνους, τόσο στη Δύση όσο και στον βαλκανικό χώρο, τα καρναβάλια του Δωδεκαημέρου εξακολουθούν να τελούνται με διάφορες ονομασίες, περισσότερο ή λιγότερο μεταλλαγμένες.

Το μεσαιωνικό καρναβάλι και η Γιορτή των Τρελών συνδέονται τόσο στενά με το θέατρο, ώστε οι θίασοι των ηθοποιών αποκαλούνται εταιρείες ή συντροφιές τρελών, sociétés ή compagnies des fous, des sots. Ο τρελός είτε εμφανίζεται στα τρίστρατα των πόλεων, είτε στις αυλές των μεγιστάνων, είτε προέρχεται από την κατηγορία των «σαλών» αγίων, είναι ένας από τους αντιπροσωπευτικούς τύπους του Μεσαίωνα, όσο και ο κληρικός, ο μοναχός ή ο ιππότης. Η μορφή του, εξαιρετικά οικεία, χάρη σε μια παραδοσιακή φορεσιά, που αποτελείται από μια κουκούλα με γαϊδουρινά αυτιά, ένα παρωδιακό σκήπτρο ή ποιμαντικό ραβδί (marotte) και το παρδαλό ρούχο του από το οποίο κρέμονται κουδούνια, προέρχεται από την παράδοση των σαλών αγίων της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, οι οποίοι έφθαναν ως το σημείο να παριστάνουν τους μίμους και τους αμαρτωλούς, διασύροντας την εκκλησιαστική τάξη, ή τους joculatores, τους γελωτοποιούς μαθητές του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης, οι οποίοι κατέκριναν με «χοντρά» αστεία τις αρτηριοσκληρωτικές συμβάσεις της επίσημης εκκλησιαστικής ιεραρχίας και τις καταχρήσεις των ανωτέρων τάξεων. Η μορφή του τρελού είναι αμφίσημη. Από τη μια ενσαρκώνει τη μωρία, και από την άλλη αποκαλύπτεται ένας τολμηρός σοφός, που ξεμασκαρεύει το ψέμα, την υποκρισία και την απάτη των ισχυρών, λέγοντας μεγαλοφώνως όσα ο λαός ψιθυρίζει μέσα του. Και έτσι προσωποποιεί το ίδιο το καρναβάλι, το αμφίπλευρο καρναβαλικό γέλιο. Στα νεότερα καρναβάλια, ο ίδιος ο βασιλιάς καρνάβαλος δεν είναι παρά ένας ανώνυμος ή επώνυμος γελωτοποιός, όπως ο Pulcinella, ο Αρλεκίνος (Arlequino), ο Γαργαντούας ή ο Καραγκιόζης. Η ανέμελη, πληθωρική και παχύσαρκη μορφή του Καρνάβαλου, ταυτίζεται με τον αισθησιασμό, την αφθονία, την ελευθεριότητα του γέλιου και ανταγωνίζεται με την κυρά Σαρακοστή, που στη βλοσυρή, στεγνή και αποστεωμένη μορφή της, συμπυκνώνονται οι θρησκευτικές απαγορεύσεις της νηστείας, της λιτότητας και της εγκράτειας. Οι καρναβαλικοί τύποι έχουν συχνά ένα σώμα διπλό, «δισωματικό» (corps bicorporel), δισυπόστατο, που αφομοιώνει τον κόσμο και αφομοιώνεται απ' αυτόν. Ο Pulcinella, ήρωας του λαϊκού θεάτρου της Νάπολης και της Commedia dell'arte, εμφανίζεται με δύο «καμπούρες», μία στη ράχη και μία στην κοιλιά, που φουσκώνει συμμετρικά με το πέρασμα του χρόνου, ενώ ο Αρλεκίνος –ένας άλλος ήρωας της Commedia dell'arte, που εμφανίζεται ντυμένος από τη μια μεριά άντρας και από την άλλη γυναίκα–, παθαίνει μια μυστηριώδη αρρώστια και, όταν του κάνουν ένα κλύσμα, γεννάει τρία αγόρια. Το γκροτέσκο υπογραμμίζει πάντοτε με υπερβολή τα μέρη εκείνα, όπου το σώμα ξεπερνάει τα όριά του και αρχίζει να διαμορφώνει ένα δεύτερο σώμα,

7. Η διογκωμένη μύτη και η προεξέχουσα καμπούρα του Καραγκιόζη.

την κοιλιά και το φαλλό ή τα συμβολικά τους υποκατάστατα, την καμπούρα και τη μύτη, καθώς και εκείνα με τα οποία καταβροχθίζει τον κόσμο, ή καταβροχθίζεται απ' αυτόν, το στόμα και τον πισινό. Αυτό το συμβολικό σώμα, το πάντα γόνιμο και συνεχώς αναγεννώμενο, ενσαρκώνουν οι τυπικότερες μορφές του γκροτέσκου όλων των λαών. Μάσκες με ορθάνοικτο στόμα, φιγούρες με τεράστιο φαλλό κι άλλες με διογκωμένη κοιλιά, αναπαραστάσεις της ερωτικής πράξης και της γέννας, απεικονίσεις ανθρώπων τη στιγμή που τρώνε[4] το καταπέτασμα ή ικανοποιούν τις σωματικές τους ανάγκες. Φουσκωμένες γαστέρες, μεγάλες μύτες και καμπούρες των μασκαράδων του καρναβαλιού και των γελωτοποιών του λαϊκού θεάτρου. Στο καρναβάλι τα πάντα μεταφράζονται σε σάρκα, τροφή και χώμα. Οι άγιοι γίνονται λαχταριστά λουκάνικα και χοιρομέρια, και οι αξιωματούχοι της βυζαντινής αυλής μετατρέπονται σε κουκιά, φασόλια και ρεβίθια, όπως στον Πωρικολόγο. Οι πιστοί προσεύχονται στο Θεό να τους δώσει πέρδικες, περιστέρια, καλοθρεμένα γουρουνόπουλα και άφθονο κρασί. Ο Μεσαίωνας έχει να επιδείξει αμέτρητα κείμενα που «καρναβαλοποιούσαν» τη θρησκεία, την Εκκλησία, την κοσμική εξουσία, τους νόμους, τη δικαιοσύνη και κάθε επίσημη αλήθεια. Η παράδοση της εκκλησιαστικής παρωδίας δεν έπαψε να καλλιεργείται και στα νεότερα χρόνια, όπως το μαρτυρούν οι περιπτώσεις του Καισάριου Δαπόντε και του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, αλλά και πάμπολλα προφορικά δείγματα, όπως αυτό που τραγουδούσε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, κρητικός ψάλτης: «Σε υμνούμεν των μπεκρήδων τα πλήθη...».

Οι «ιερείς» χαιρετίζουν την Υπεραγία Πουλάδα στη θέση της Θεοτόκου και ευλογούν το εκκλησίασμα στο όνομα του Καπονιού, του Πιτσουνιού και της Μακαρονάδας. Το υψηλό γίνεται χαμηλό, το «πάνω» έρχεται στη θέση του «κάτω» και ο υποβιβασμός αυτός σκάβει τον σωματικό τάφο για μια καινούρια γέννηση. Το καρναβάλι είναι μια γιορτή του σώματος και της υλικής αφθονίας, του φαγοποτιού, του έρωτα και του θανάτου, της κοιλιάς και του πρωκτού. Ο κωμικός υποβιβασμός του «πάνω» συνεπάγεται μοιραία έναν αντίστοιχο «προβιβασμό» του σωματικού και κοινωνικού «κάτω», που εμμένει κατ' ανάγκην στην παράδοση του χοντρού λαϊκού καρναβαλικού γέλιου. Η ανάπτυξη και η παρακμή της φύσης, η άνθηση και ο μαρασμός συνδέονται στενά με τη ζωή και το θάνατο του ανθρώπου. Όλες οι μεγάλες τελετές της βλάστησης στηρίζονται στο αίσθημα της συμβίωσης, που το εκφράζουν αναπαριστώντας την αποσύνθεση και την αναγέννηση του φυσικού κόσμου σ' ένα δράμα, ένα δρώμενο. Πολλά νεοελληνικά δρώμενα έχουν ως κεντρικό άξονα το δίδυμο γάμος-θάνατος, όπως στον θρακικό Χούχουτο, ο οποίος συνουσιάζεται συμβολικά πάνω στην οργωμένη και σπαρμένη γη με την Κουκερίνα.

Στο λαϊκό παραδοσιακό θέατρο του Πόντου, στους Μωμόγερους, υπάρχει ένα σταθερό πρόσωπο του θιάσου, το «Δίκωλον», που κουβαλάει μονίμως στη ράχη του το σώμα του νεκρού αδελφού του, σχηματίζοντας έτσι μια διπλή φιγούρα με δύο οπίσθια, δύο κώλους, ένα του ζωντανού κι ένα του πεθαμένου. Το Δίκωλον συμβόλιζε τη διαλεκτική σχέση του θανάτου με τη ζωή, της νεκρής φύσης του χειμώνα με τη ζωντανή της άνοιξης, του παλιού χρόνου με τον νέο. Αυτό το τυπικό καρναβαλικό μοτίβο, όπου το νέο σώμα βγαίνει μέσα από το παλιό, το ξαναβρίσκουμε στα αγροτικά καρναβάλια της Σλοβενίας, όπου ένας μασκαράς, μεταμφιεσμένος σε πανάσχημη, ξεδοντιασμένη και καμπούρα γριά –τη χρονιά που φεύγει– κουβαλάει στη ράχη του ένα καλάθι από το οποίο ξεπροβάλλει ένα νέο και γελαστό αγόρι, που συμβολίζει τον καινούριο χρόνο. Ζωή και θάνατος, γεράματα και νιάτα, θνητότητα και αθανασία, ταυτίζονται σε μια ουτοπική εξίσωση, που είναι κωμική και χαρούμενη. Η πολυφαγία του Καρναβαλιού προσφέρει την εικόνα της καλοζωίας, σε αντίθεση με τη νηστεία και την εγκράτεια της Σαρακοστής.

Το θέμα της βρώσης συνδέεται με τη γονιμότητα, είναι στην ουσία μια πράξη *συν-ουσίας* του σώματος με τη φύση. Στα καρναβαλικά δρώμενα, το φαγητό σημαίνει το θάνατο,

γιατί προϋποθέτει τη σφαγή των ζώων και τον αφανισμό των καρπών. Η κοπρολογία δεν είναι μόνον αποκρουστική, υποτιμητική ή χλευαστική, έχει επίσης και μια καταφατική σημασία, που σχετίζεται άμεσα με το σωματικό «κάτω», αυτήν την πηγή ζωής και ανανέωσης. Η κοπρολογία σχετίζεται με την ερωτική πράξη, τη γονιμότητα και το γάμο. Χαρακτηριστικό είναι προικοσύμφωνο παρωδιακού γάμου από τα Φιλιατρά Μεσσηνίας, που τάζει στους νιόπαντρους:

«Κι ένα κατρουλοκάνατο, με πόδι και με χέρι,
να χέζει η νύφη κι ο γαμπρός, να τρών' οι συμπεθέροι».

Στις παρωδίες των γάμων, όπως και στις μεσαιωνικές τελετές των Τρελών, ο «ιερουργός» καίει στο θυμιατό του κοπριά, αντί για λιβάνι. Παρόμοια συμβαίνουν και στις παρωδίες της κηδείας. Τέτοια ακριβώς έθιμα εξηγούν και τη μορφή της παροιμίας, όπως η ακόλουθη, που εκφωνήθηκε κάποτε και στη βουλή των Ελλήνων: «Τ' αγγειά (=δοχεία νυχτός) γινήκαν θυμιατά, και τα σκατά λιβάνι...».

Τα περιττώματα ευλογούν και ευλογούνται κατά τη διάρκεια του καρναβαλιού, καθαγιάζονται μέσα στο συνολικό σωματικό δράμα, όπου συγχωνεύονται με την τροφή, τη συνουσία και τη γονιμότητα. Τα περιττώματα γονιμοποιούν τη γη και με το λίπασμά τους τη μεταμορφώνουν σε εύφορη. Στο καρναβάλι υπάρχει βία –πραγματική ή συμβολική–, επιθετικές χειρονομίες, ξυλοδαρμοί. Ξυλοδαρμός υπάρχει και στο Πουρίμ των Εβραίων, όπου οι μεταμφιεσμένοι χτυπούσαν ο ένας τον άλλον με μαγκούρες στο κεφάλι, ώσπου να τρέξει αίμα. Στα καρναβάλια των χριστιανικών λαών, οι μασκαράδες κρατούν ρόπαλα, ραβδιά, μαγκούρες, μπαστούνια ή λουριά κι έχουν το δικαίωμα να χτυπούν όποιον βρίσκουν μπροστά τους ή να εκτοξεύουν καρπούς, λουλούδια, στάχτη, σκουπίδια και –στην εποχή μας– χαρτοπόλεμο.

8. Peter Bruegel, «Η μάχη Καρνάβαλου και Σαρακοστής» (λεπτομέρεια), 1559. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum. Το καρναβάλι είναι μια γιορτή της υλικής αφθονίας, του φαγοποτιού, του έρωτα και του θανάτου.

Ο ξυλοδαρμός στο καρναβάλι είναι χαρούμενος. Αρχίζει και τελειώνει με γέλια. Ο καρναβαλικός δαρμός έχει εξαγνιστική, καθαρτήρια και γονιμοποιό λειτουργία. Ο δαρμός εμμένει σε πολλά παραδοσιακά καρναβάλια του τόπου μας, όπου οπλισμένοι μασκαράδες χτυπούν κατά προτίμηση τις νύφες και τις στείρες γυναίκες για να τις κάνουν γόνιμες. Στο καρναβάλι, έπαινοι και βρισιές είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Στο λεξιλόγιο της αγοράς, οι έπαινοι είναι ειρωνικοί και αμφίσημοι. Το ίδιο ισχύει και για τις βρισιές. Η αμφίπλευρα τονισμένη έκφραση, που ενώνει τους επαίνους και τις βρισιές, προσπαθεί να συλλάβει τη στιγμή ακριβώς της αλλαγής, το πέρασμα από το παλιό στο καινούριο, από το θάνατο στη γέννηση. Στη γλώσσα του καρναβαλιού βασιλεύει το παράλογο, η συνεχής μετάθεση των συναφών και η συμπύκνωση των ανομοίων. Το καρναβαλικό δρώμενον, που εκθρονίζει το «παλιό» και ενθρονίζει το «καινούριο» με την ίδια αμφίδρομη κίνηση αντιπαραθέτει το «πάνω» στο «κάτω» και αντιστρέφει την κανονική τους σχέση τόσο στη γεωγραφία του σώματος, όσο και στις αξιολογικές ιεραρχίες της κοινωνίας. Στην κατηγορία του «κάτω» ανήκει ο λαός σε σχέση με τις ανώτερες τάξεις, η χυδαιολογία σε σχέση με την καθιερωμένη γλωσσική ευπρέπεια, η ασχήμια του γκροτέσκου σε σχέση με την κλασική ομορφιά, η ανομία σε σχέση με το νόμο, η κουταμάρα σε σχέση με την εξυπνάδα, η τρέλα σε σχέση με τη σοφία. Στις τελετές αντιστροφής των πρωτόγονων, όπως και στο καρναβάλι, οι γυναίκες προστάζουν τους άνδρες, οι δούλοι παίρνουν τη θέση των αφεντάδων ή –όπως στο σημερινό καρναβάλι του Ρίο στη Βραζιλία–, οι φτωχοί ντύνονται ευγενείς και βασιλιάδες, η γυναίκα παρθένα-μητέρα παραχωρεί τη θέση της στη γυναίκα-πόρνη και η σάμπα, ο χορός του κοινωνικού «κάτω», που γεννήθηκε στα αμπάρια των πλοίων και στις φαβέλες, κατακτά τη θέση του «πάνω».

Στη μεσαιωνική Γιορτή των Τρελών, ύπατος άρχοντας είναι ένας τρελός που, μη νιώθοντας τίποτε από τα καθημερινά προβλήματα της κοινωνίας, παραβιάζει όλους τους νόμους της. Κι όμως, αυτός ο τρελός είναι ο σοφός της γιορτής, γιατί η μωρία είναι η άλλη όψη της σοφίας, η άλλη όψη της αλήθειας. Η μωρία είναι η άλλη όψη της γνώσης, ο τρελός είναι σοφός. Πίσω από κάθε τούμπα του γελωτοποιού, όπου ο πισινός καταλαμβάνει τη θέση του κεφαλιού, και το κεφάλι τη θέση του πισινού, υπάρχει ο συμβολισμός των τριών βασικών πράξεων του γκροτέσκου σώματος: της ερω-

τικής πράξης, της επιθανάτιας αγωνίας και της γέννας. Το πλήθος του καρναβαλιού είναι ένα λαϊκό «όλον», όπου το άτομο αισθάνεται αναπόσπαστο μέρος του μεγάλου λαϊκού σώματος. Μέσα σ' αυτό το όλον, οι άνθρωποι μπορούν, κατά κάποιον τρόπο, να ανταλλάξουν αμοιβαία τα σώματά τους, να ανανεωθούν χάρη στις μεταμφιέσεις και στις μάσκες. Το καρναβαλικό γέλιο φέρνει τον κόσμο πιο κοντά μας, τον κάνει οικείο και μας βοηθάει έτσι να τον αντικρίσουμε χωρίς δέος, να τον εξερευνήσουμε ελεύθερα και να τον απομυθοποιήσουμε. Το καρναβάλι είναι κυρίως η αποθέωση του σώματος. Ενός σώματος που γεννιέται από τον κόσμο, συνομιλεί με τον κόσμο και επιστρέφει στον κόσμο, τον γονιμοποιεί και γονιμοποιείται από αυτόν. Στο καρναβάλι, μέσα στην ιλαρή ατμόσφαιρα της τρέλας, της ευωχίας και της γιορτής, ανατρέπεται η τάξη των πραγμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Η λέξη «καρναβάλι» προέρχεται –πιθανόν– από τη λατινική φράση «Carne levare», που σημαίνει άρση της απαγόρευσης της κρεοφαγίας και συμπίπτει με την ελληνική Απόκρεω, την «Τρανή Αποκριά», δηλαδή την τελευταία μέρα που τρώγεται κρέας, πριν από τη Μεγάλη Σαρακοστή.

[2] Οι μάσκες αρχικά συμβόλιζαν τους νεκρούς προγόνους, οι ψυχές των οποίων επισκέπτονται τελετουργικά τους ζωντανούς, σε ορισμένες περιόδους του χρόνου, όπως π.χ. τα Ψυχοσάββατα. Το Ψυχοσάββατο πριν από την Κυριακή των Απόκρεω είναι αφιερωμένο στη μνήμη των νεκρών.

[3] Μια πρώτη μορφή του άρθρου αυτού δημοσιεύτηκε στην εβδομαδιαία εφημερίδα της Άρτας *Ταχυδρόμος*, αρ. φ. 377, 28.1.2009, σ. 16-17.

[4] Η Γη της Αφθονίας, το μεγάλο φαγοπότι, είναι ένα τρελό όνειρο ευμάρειας, που προδίδει τον πιο μεγάλο φόβο του μεσαιωνικού ανθρώπου, την πείνα.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ Γ.Ν., «Μεταμφιέσεις Δωδεκαημέρου εις τον Βορειοελλαδικόν Χώρον», *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου, Κομοτηνή 19-22 Μαρτίου 1975*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 13-27.

—, «Οι "Αράπηδες" της Νικήσιανης Παγγαίου», *Λαογραφία* 32 (1979-1981), σ. 215-226.

BAKHTIN MIKHAIL, *Rabelais and His World*, Cambridge / Mass. 1968.

ΒΙΖΥΗΝΟΣ Γ.Μ., «Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη», *Θρακική Επετηρίς* 1897, σ. 102-127.

DAWKINS R.M., «The modern carnival in Thrace and the cult of Dionysus», *Journal of Hellenic Studies* 26 (1906), σ. 191-206.

ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, «Άτλας και χειμερινές πυρές στον βορειοελλαδικό Χώρο», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας* 25 (1979-1980), σ. 3-12.

ΚΑΛΦΑΝΤΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, «Ο γάμος του Καραγκιόζη στη Γονούσα Κορινθίας», *Λαογραφία* 17 (1957-1958), σ. 643-647.

ΚΑΡΑΤΣΙΝΙΔΟΥ ΧΡΥΣΗ, *Η αναγέννηση του νοήματος. Ο Μιχαήλ Μπαχτίν και η σύγχρονη πολιτισμική θεωρία*, Ίνδικτος, Αθήνα 2005.

ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Κέδρος, Αθήνα 1985.

—, *Η τρελή σοφία ή Τα ανίερα Ιερά. Δοκίμιο για το καρναβάλι και τη γλώσσα του*, Νεφέλη, Αθήνα 2003.

LE GOFF JACQUES, *Ήρωες και θαυμαστά του Μεσαίωνα*, Κέδρος, Αθήνα 2005, σ. 112-120 (κεφ. «Η χώρα της Cocagne (Γη της αφθονίας)»).

ΜΕΓΑΣ Γ.Α., *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα Λαϊκής Λατρείας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σ. 97-135 (κεφ. «Απόκριες, Καθαρή Δευτέρα, Μεγάλη Σαρακοστή»).

ΝΤΟΥΛΛΑΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ, «Έθιμα του Δωδεκαημέρου εν Θεσσαλία. Τα Ρογκάτσια ή Ρογκατσάρια», *Λαογραφία* 17 (1957-1958), σ. 627-636.

ΠΑΠΑΔΑΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, *Λαογραφικά της Σιάτιστας από τα τετράδια και τις αφηγήσεις του Νέστορα Τσιρλιγκάκη*, Θεσσσαλονίκη 1973.

ΠΛΩΡΙΤΗΣ ΜΑΡΙΟΣ, *Μίμος και μίμοι*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990.

—, *Το θέατρο στο Βυζάντιο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

ΠΟΥΧΝΕΡ ΒΑΛΤΕΡ, «Παραστατικά δρώμενα, λαϊκά θεάματα και λαϊκό θέατρο στην Νοτιοαντολική Ευρώπη», *Λαογραφία* 32 (1979-1981), σ. 304-369.

ΣΑΘΑΣ Κ.Ν., *Ιστορικόν Δοκίμιον περί του θεάτρου και της μουσικής των Βυζαντινών. Εισαγωγή εις το Κρητικόν θέατρον* (Αναστατικές εκδόσεις Διον. Νότη Καραβία), Βενετία 1878.

ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, «Οι Μωμόγεροι του Πόντου», *Θέατρο* 33 (1973), σ. 36-40.

—, *Το Λαϊκό Παραδοσιακό Θέατρο του Πόντου*, Αθήνα 1980.

ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε., *Αποκριάτικα Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 51-61.

SWAIN BARBARA, *Fools and Folly during the Middle Ages and the Renaissance*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1932.

Carnival and Public Laughter

Afendra G. Moutzali

Carnival is a traditional feast of rural origin, where the gross, dual in significance public joke and laughter prevails. The carnival is a festival of the body, of the excessive eating and drinking, of love and death, belly and anus. The naked and dressed body separates in reality or symbolically eras and regions, religions, classes and ages. The carnival festivity unites the participants and builds up a world in reverse and in inversion, where the beggar becomes king, the verger appears as pope, the mouse eats the cat, the fox guards the geese, the fish catches the fisherman and the women command, tyrannize and beat the men.

Carnival is a reference to every traditional feast that includes in its ritual disguises, masks, and happenings, such as the burning of dummies, the dethronement of the old and the enthronement of the new, as well as practices that reverse the normal order of things and create an inverted world, with representations of weddings, death and resurrection, where the body is revived as in primeval rites and fairy-tales.

Similar rites and customs characterize many festivals in antiquity, medieval age and modern time, such as the Greek Dionysia and Anthesteria, the Roman Bacchanalia and Saturnalia, the Byzantine Calends, and many Neohellenic happenings, for example, the folk theater of Pontos or the Bouboussaria of Siatista, as well as particular carnival enactments, such as the marriage of Karangiozis in Korinthia or the Kalogeros in Thrace. Transient rural customs pertaining to the seasons are observed in the European, Mediterranean and the Balkan countries, and as such are also classified the Jewish Purim, the Moslem Bairam, and the winter festival in ancient China with its traditional wrestling between men and women aiming to snatching each other's clothes.